

Megjelenik minden hónap tizedikén, harmadfelnagy nyolczadrét ivnyi tartalommal; időnként fametszetű ábrákkal illusztrálva.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

HAVI FOLYÓIRAT

KÖZÉRDEKŰ ISMERETEK TERJESZTÉSÉRE.

E folyóiratot a társulat tagjai az évdíj fejében kapják; nem tagok részére a 30 ívből álló egész évfolyam előfizetési ára 5 forint.

XI. KÖTET.

1879. SZEPTEMBER.

121-^{IK} FÜZET.

XXI. A TERMÉSZETTUDOMÁNYI MŰNYELVRŐL

A MAGYAR IRODALOMBAN.

(Történeti vázlat és javaslat.)

Ez a mi szegény természettudományi műnyelvünk csak nem bír megállapodásra verődni. Tájékozatlanság, ingadozás, személyes önkény tűnik elénk minden lépten-nyomon. Az egyik iskola egészen más műnyelven beszél, mint a másik. Sőt mi több, ugyanazon az egy iskolán az egyik tanár emilyen, a másik meg amolyan műkifejezéseket ver egyazon tanuló fejébe. Az egyik szittya purista, mint mondja, elvből; a Toldy-Gregussféle Tudományos Műszótár* a bibliája s a salycil-t *füzöly*-nek, a carbol-t *szénöly*-nek, a caprin, capron és capril-t *gededék*-, *gedöny*- és *gedöly*-nek hívja. A másik még németbe ótott impurista; nem mondja, hanem cselekszi csupa gondatlanságból; ez a hort nem fejt, hanem *decantirozza*, a német Pumpe és Skizze neki nem szivattyú és vázlat, hanem *pumpa* és *skicza*. A harmadik, s hála az égnek, most már ide tartozik a többség, nem nézi a nyelvet Csáki szalmájának és szeretne is a keskeny közép-úton megmaradni, de tájékozatlanságból hol erre hol arra botlik. Végre az aggodóbb természetű, a „skrupulosusabb“, mielőtt útnak indul, körültekint egy kissé hazája természettudományi irodalmában is, legalább a műnyelvre nézve keresvén benne okulást. — Lássuk, talál-e?

Ez ám még csak az igazi tarka-barka kép, a mi itt tárul elénk! Valóságos quodlibet, a szó szoros értelmében *quod libet!* Csak egyetlen egy példával fogok szolgálni; ízelítőnek elég lesz ennyi is.

A testeknek azt a sajátságos, de különben teljesen meghatározott állapotát, a melyet a deák electricus-nak, a német elektrisch-nek nevez, Molnár János kanonok, az első magyar physika írója 1777-ben *gyántás*-ra magyarosítja**; Dr. Zay Sámuel 1791-ben a

* Német-magyar Tudományos műszótár a cs. k. gymnásiumok és reáliskolák számára. Pest 1858. Toldy Ferencz vezetése és Greguss Ágost szerkesztése mellett készítette egy szakbizottság.

** A Fisikának eleji, Newton tanítványinak nyomdoka szerint. Pozsony és Kassa 1777.

tűztartó szóval próbál szerencsét¹; Fábrián József 1803-ban az *elektromos* szót javasolja²; Varga Márton 1808-ban elsőbbséget ad a *menyköves*-nek³; Katona Mihály 1814-ben visszatér az *electrumos*-ra⁴; Pethe Ferencz 1815-ben megint újat gondol ki s a *gerjedő*-t lépteti föl⁵; Bugát Pál 1836-ban a *berzegényes*-t, a mit már a Mondolat 1813-ban kifigurázott, *berzes*-re amputálja⁶; Tarczy Lajos 1838-ban fölkapja a Toldy-csinálta *villanyos*-t⁷; de 1843-ban már megbánja és használni kezdi a *villamos*-t⁸; a 60-as évektől fogva, Szabó Józsefnek az akkori purista-dühöt elítélő, igen helyes felszólamlása után⁹ lábra kap az *elektrikus* meg az *elektrikai*; míg végre a legújabb években a *villamos* kezd tért foglalni.

Mondja hát valaki, hogy a mi természettudományi műnyelvünk nem bámulatos gazdag! A mire az egész angol, franczia, német és olasz irodalomban csak egy-egy szó található, arra a mi irodalmunk mindjárt egy tuczzettel szolgál: berzegényes, berzes, elektrikai, elektrikus, elektromos, gerjedő, gyántás, menyköves, tűztartó, villamos, villámos, villanyos. Sőt nem is kell oly messze visszamenünk, még a *jelen évtized* irodalmában is ötféle, teljesen egyértelmű kifejezést találhatunk, u. m. elektrikus, elektrikai, villamos, villámos és villanyos. Válogathatunk tehát bennök! Hogy megdicsérhetné nyelvünket a költő Wieland, a synonymek lelkesült magasztalója; találhatna itt jámbusnak, spondeusnak, daktilusnak valót, a mint a mérték kívánná.

De félre e szomorú tréfával! — Ebből az egy példából is kitetszik, hogy a mely irodalomban még a legelemiebb tudományos műkifejezés körül is ilyen szózavar, ilyen határozatlanság uralkodik, a hol az egyéni önkény így mer garázdálkodni, out bizony a tudományos élet még vajmi gyöngye lábbon állhat. A míg mi természet-tudományi írók és tanárok magunk között nem bírnak egységre jutni, addig bizony ingyen várjuk műnyelvünk megállapodását. Ha mi magunk nem mozgolódunk, kívülről ugyan hiába várunk segítséget; a nyelvészek, nem is tehetvén másképp, már rég kimondották:

¹ Magyar mineralógia. Komárom 1791.

² Természeti tudomány a köznépek. Veszprém 1803.

³ A gyönyörű természet tudománya. Nagy-Várad 1808.

⁴ A föld matematikai leírása. Rév-Komárom 1814.

⁵ A földmívelési kémia gyökere. Bécs 1815.

⁶ Tapasztalati természettudomány (Physica). Buda 1836—37.

⁷ Természettan az alkalmazott mathesisel egyesülve. . . . Pápa, Veszprém 1838.

⁸ Természettan. . . . Második kiadás. Pápa 1843.

⁹ Magyarítás a Természettudományokban. (Akadém. értekezés.) Pest 1861.

magatok rontottátok el a nyelveteket, fogjatok magatok a helyrehozásához*.

Végre valahára hozzá is fogtunk. Az a testület, melyet a dolog legközelebről érdekel s mely leginkább van hivatva az együttes működés megindítására és a köz megállapodás keresztülvételére, a Tanáregylet választmánya a mult évi közgyűlés határozata értelmében egy tizenegy tagból álló bizottságot nevezett ki, melynek feladatává tette, hogy az iskolai műszók kérdésének tisztázására s rendbehozására tegye meg a maga javaslatát.

E bizottság a grammatikai műszókkal elkészült s már közzé is tette javaslatát**. A természettudományiakhoz, a legnehezebb részhez most fog hozzá. Most van hát az ideje, hogy mindazok, kik e kérdéssel behatóbban foglalkoztak, felszólaljanak és előadják tanulmányaik eredményét. Kétszeresen kötelesség ez azokra nézve, kik kettős czímen, mint tanár és mint szerkesztő, működhetnek közre a jónak előmozdításában és a rossznak meggátolásában.

* * *

A mostani válság, melybe nyelvünk a mult század végén és a jelen század elején jutott, nem áll páratlanul történetünkben; méltó párját találja azon nagy válságban, a szint ilyen természetű csakhogy sokkal nagyobb terjedelmű válságban, melyen nyelvünk a mult évezred végén és a jelennek kezdetén ment keresztül. Most a tudomány, művészet és technikai ipar körébe tartozó temérdek sok műnevet és műszót kell nyelvünkben megpolgárosítani, akkor pedig a keresztény vallás, a földmivelés és a kézművesség fogalmait és tárgyait kellett magyarul elnevezni.

Őseink eme nagyszerű feladatát, melynek szerencsés megfejtésétől jórészt nemzeti lételők függött, annyi tapintattal és annyi ügyességgel oldották meg, hogy még ma, 800 esztendő múlva is, minden történetírónk, minden nyelvtudósunk, bármely párthoz tartozzék is különben, egyhangú osztatlan elismeréssel és dicséréttel halmozza el taktikájokat.

„A keresztyénség behozatala“, így szól Toldy Ferencz***, „s ezzel a magyar államnak új intézményekkel tovább fejlesztése szent István király alatt és óta, a magyar nyelvre mély hatást gyakorolt. Az új val-

* *Imre Sándor*: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Budapest 1873.

** Magyar Nyelvőr. IX. köt. 258.

*** A magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyve. Második kiadás. Pest 1868. I. köt. 18.

lás és kormányforma egészen új fogalmakkal gazdagította és új irányban fejlesztette az elméletet: ezeket pedig az addig tisztán csak a nemzeti hit- és népeletet kifejező nyelvnek is ki kellett fejeznie. Nyelvünknek ezen átalakulása, vagyis az európai észjáráshoz alkalmazkodása, az árpádi királyok korában ment véghez, még pedig *oly szerencsével, hogy sajtáságából nem vesztett semmit, csak bővült és változatosabb lett.*“

Így ítélte Toldy, a végső lehelletéig hajthatatlan neológ.

Állítsuk e szavak mellé a Kazinczy-féle neológia egyik legtüzesebb ostromlójának, Volf Györgynek ide vágó ítéletét:

„Mikor a magyar régi hazáját, vele egy műveltségű, egy foglalkozású, vére s nyelvre rokon szomszédait odahagyva új hazába, más fajta műveltségű, más szokású s életmódú, mindenkép idegen népek közé telepedett, s midőn már a megsemmisülés szélén állva hagyományos szokásait, ősi életét, régi intézményeit s nemzeti vallását addig nem ismert szokásokkal, másoktól eltanult étellel, új intézményekkel s idegen vallással cserélte föl: akkor oly válságon ment keresztül, melynél nagyobbat egy nép történetében se találunk. s az új képzetek, fogalmak, gondolatok oly óriási raja borította el, hogy minden későbbi ilyféle áramlás még csak halvány árnyékának sem mondható. *És ime nyelvünk mind ennek ellenére külső erőszak nélkül is, csupán csak belső erejénél fogva tudott alakot, még pedig nemzeti alakot teremteni.*“

Ime ez a kérdés olyan, melyben mindannyian egyetértünk. Egyetért még az orthologus és neologus is. Ez pedig csak elég nagy szó! — Bátran elmondhatjuk tehát, hogy őseink a maguk nyelvészeti problémáját remekül oldották meg. Bárcsak úgy tudnók mi is a magunkét megoldani.

Lássuk már most, miként ment nyelvünknek ezen szerencsés átalakulása végbe. Miként történt az, hogy nyelvünk az árpádi királyok korában „az európai észjáráshoz alkalmazkodni bírt, anélkül hogy sajtáságaiból valamit veszített volna.“

Őseink eljárása e dologban, a mint nem is lehetett máskép, szerfelett egyszerű volt. *Az itt Európában először látott tárgyakkal mindjárt a tárgy nevét is átvették; azután a kiejtését lassanként a magyar nyelv hangtörvényeihez idomították s az ekként megpolgárosított szóból magyar ragasztékok és szóképzők hozzáfűzésével új igéket, mellék- és főneveket képeztek.*

Így kerültek nyelvünkbe többek közt a következő szavak: ablak, aczél, akó, asztal, barázda, bognár, borona, csatorna, császár, drága, ebéd, eke, erszény, fuvar, gereblye, hámor, ispán, iskola, kalász, kasza, kereszt, keresztyén, király, lajtorja, mészáros, nyoszolya, oltár, ozsonna, papiros, piac, pintér, rekettye, remete, salak, saláta, szalma, széna, szita, szolgál, takács, tömlöcz, udvar, vacsora, vándor, vánkos, zab, zabola, zsinór, zsoldár... stb. stb.

* Magyar Nyelvőr III. 57.

És az ekként többé-kevésbé hangtörvényeinkhez idomított szavakból magyar szóképzőkkel új szók származtak, így például a *drágá*-ból drágább, drágít, drágul, drágás, drágaság, drágalatos; a *kereszt*-ből keresztel, keresztel, keresztel, keresztül, kereszttség; az *udvar*-ból udvari, udvaros, udvarias, udvarol, udvarlás... stb. stb.

E szavainktól és sok más hasonló származású szavunktól, ha tudjuk is, hogy valamikor idegen földről vagy idegen ajakról szálltak át hozzánk, a magyarságot most már elvitatni teljes lehetetlenség. Testestől lelkestől magyarokká, igazi jó magyar szavakká váltak azok*. Magyar voltukban kételkedni annyit tenne, mintha valaki azon töprengene, vajjon Kont „a kemény vitéz“ magyar volt-e, mivelhogy ősei nem Ázsiából, hanem Németországból vándoroltak be, vagy hogy a Festetics-ek, Odescalchi-ak, Wenckheim-ok és sok más derék családunk a magyarság közé számítandók-e? Igen jól mondja a Nyelvőr, hogy „a mely szót egyszer meghódítottunk hangtörvényeinknek, akár honnan került legyen, az a miénk.“

I.

A mostani válság — nevezzük röviden műnyelvi válságnak — mint már említettem, nem oly nagy terjedelmű és a nyelv életében nem is oly mélyre ható, mint a 800 év előtti volt, s mégis a megoldása némi tekintetben sokkal nehezebb. Most t. i. már nem igen bízhatjuk az ellentétek kiegyenlődését és a hézagok lassankénti kitöltését, úgy a mint eleink tették, a minden sebre írt hozó jótékony időre. A XIX. században az irodalmi nyelv nem várakoz

* Nagyban tévednénk, ha azt gondolnók, hogy az idegen szavaknak ez az indigenitása csakis az árpádi királyok korában ment végbe; folyt az folyton folyvást és tart még ma is szakadatlanul. — Calepinus és Molnár Alberti szótáraiban a XVI. század végén és a XVII. elején a *saccharum*-nak csak egy magyar neve van, s ez a *nídméz*. De már Páriz-Pápainál meg van a *czukor* is. És ma? . . . ma már alig érti valaki a tősgyökeres magyar „nádmez“ szót; az idegen származású „czukor“ a XVIII. században megnyeri a magyar polgári jogot és a létért való küzdelemben teljesen kiszorítja helyéből a régit. — A *rajzolni* és *rajzolás* is csak Páriz-Pápainál fordul elő először, nyilván a „reissen“ német igéből képezve. Ma már ezek is annyira meghonosodtak, hogy még magyar gyökeret is alkottunk számukra a *rajz* szóban. — *Ausztria* és *ausztriai* Heltainál, Molnár Albertnél, sőt még az 1641-ik évi Nomenclatura Rerum-ban is *Bécsország*-nak és *bécsországi*-nak nevezetik; de ezen elnevezés ma már teljesen ki van szorítva az austriacus-ból csonkított *osztrák* által, pedig e csonkított alak csak a jelen század kezdetén fordul elő elsőben. — Sőt nem is kell a múlt századokra visszamennünk. Ki ne emlékeznék az országzerte népiessé — bár nem népszerűvé — vált *zsandár* és *finánca* szók keletkezésére? És az utóbbi egy tősgyökeres magyar felfogáson alapuló igét is (*megfinanszolni*) sarjadt már.

Így magyarosodik meg nálunk nem csak „az új földes úr“, hanem a külső országról bevándorlott idegen szó is!

hatik, mint a népnyelv az árpádi királyok korában tette, még vagy 300 esztendeig a végleges megállapodásra. A kiegyenlődés folyamatát siettetni kell, ha másképp nem megy, mesterségesen is. Különben el nem érhetjük, sőt meg sem közelíthetjük soha a külföldi irodalmakat, melyekben a műnyelv már rég átesett ezeken a kezdeties nehézségeken.

Természettudományi iróink érezték a dolog sürgetősségét már a múlt század végén is. „Hozzá is láttak a berendezés nagy munkájához, nagy tüzzel, nagy sok jó akarattal, de a hozzávaló készülségnél nagy fogyatkozásával is. Mi természetesebb, mint hogy a sebtiben, nagy hamarsággal végrehajtott munka java részében áldástalan volt.“ (M. Ny.). Új szavakat, talán az egy Dugonics kivételével, akkoriban még nem igen faragtak a magyar természettudósok; magyarosításuk legnagyobb részt csak abban állt, hogy *már meglevő, közönségesen ismert magyar szavakat átvitt értelemben akartak átültetni a természettudományok műnyelvébe.* Így történt pl., hogy a *gyántás, tűztartó, menyköves* és a legújabb időben a *villámos* szavakat, melyeknek a magyar nyelvben már teljesen megszabott értelmök volt és van, a physikában egészen elütő, vagy a mi még rosszabb, csak némileg különböző értelemben akartak meghonosítani. Nem gondolták meg, hogy a műnyelvi szabatoságnak és határozottságnak semmi sincs nagyobb kárára, mint a műszók kétértelmősége. Mai szempontból ítélve, mit ér az olyan műnyelven írt munka, a melynek olvasása közben folyvást vigyázni kell, vajjon a „gyántás“ vagy a „villámos“ resinosus-t, fulgurosus-t jelent-e, vagy pedig electricus-t?

Így támadt századunk elején a magyar műnyelvben az a nagy határozatlanság, érthetetlenség, a mit Gf. Teleki József már 1816-ban túrhetetlennek nyilvánított. „Nem elég annak reménysége alatt — mondja Teleki* — hogy a nyelvszokás a mostani határozatlanságot el fogja enyészteni, azt a jövődöre bizni, hanem szükséges valamely bizonyos principiumokon épült munkálkodásaink által, eggyfelől a nyelvünkben már jelenlévő kétes értelmeket eloszlatni, a jövődöre nézve pedig újításainkat úgy alkalmaztatni, hogy szavaink és szóllásainknak semmi kétes értelmök ne támadhasson.“

Magyar Tudományos Akadémia, Természettudományi Társulat vagy Tanár-Egylet, mely „a bizonyos principiumokon épült munkálkodást“ megindíthatta és vezethette volna, akkor még nem létezett. Más mód nem volt, mint hogy a hivatottabb nyelvtudósok és írók külön-külön adják elő és fejtsék ki ama bizonyos principiumokat.

* Jutalom feleletek a magyar nyelvről, a magyar nemzeti museum 1815., 1816., 1817. esztendei kérdéseire. I. köt. kiadta Horvát István. Pest, 1821; pag. 278.

Századunk első negyedéből négy idevágó nyilatkozatot talál-
tam. Mind a négy nyilatkozó nagy tekintély a maga korában, és
maiglan is kimagasodó alak irodalom-történetünkben. A nyilatkozók
ezek: Révai Miklós, a történeti nyelvtudomány megalapítója;
Kis János, a költő és műfordító; Gf. Teleki József, utóbb a
m. tudom. akadémia elnöke; Versegly Ferencz, Révai ha-
talmatlan ellenfele.

Érdekesnek tartom ezen még mai is nagyfontosságú nyilato-
zatoknak e helyen való fölelevenítését; mert világosan kitűnik be-
lőlök az a józan határozottság és az a bámulatos egyértelműség,
melylyel jobbjaink, bármely táborba tartoztak is különben, a mű-
nyelv kérdését a század első negyedében megítélték.

Révai csak rövideden és mellékesen nyilatkozik e dolog fe-
lől, de annál határozottabban és hathatósabban.

„*Atque ita sane multo praestabilis est — mondja Révai 1803-ban —
morem maiorum nostrorum et porro sequi, accomodatisque iam ad usum no-
strum vocibus peregrinis datam civitatem prompto gratoque animo concedere,
quam voces infictas, non ad indolem linguae effictas, ingrato nisu obtrudere**“

Ugyanily értelemben, csakhogy sokkal beereszkedőbbben szól
a kérdéshez Kis János az ő 1806-ik évi pályadíjat nyert érteke-
zésében:

„Új szókkal két féle képpen lehet gazdagítani anyai nyelvünket, vagy
úgy, ha más idegen nyelvből költsönözzük azokat és *a magunké természetéhez
alkalmaztatjuk*; vagy úgy, ha az eddig is esméretes szókknak új végződéseket,
vagy másképp új formákat adunk. Az idegen nyelvekből szókat
költsönözni eddig sem volt szokatlan dolog nálunk magyaroknál. A tudomá-
nyokban a deák nyelv volt eleitől fogva tanítónk; a közönséges életre tar-
tozó dolgok esméretének nagy részét a németektől és tótoktól vettük; a
frantziák pedig külömb külömbféle társaságbéli 's tsinosodáshoz tartozó dol-
gokat esmértettek meg velünk. Ugyanezért az ezen nemzetektől vett esmére-
tekkel együtt ezen esméretek kifejezéseit is sokszor tőlök által vettük, s polgári
jussal megajándékoztuk. Mennél jobban megismerkedünk pedig a külföldi
nemzetekkel, *mennél több tudománybeli materiákat akarunk magyarul kidolgozni,
annál több dolgokra találunk, mellyeket eddig esméretes magyar szókkal kitenni
nem lehet*. A honnét természet szerint következik, hogy nem csak az eddig
bévett idegen és megmagyarosodott szókat meg kell tartanunk, hanem *még
többeket is kell idegen nyelvekből költsönöznünk*. Az idegen szókknak
felvételére nézve jó volna regulává tenni azt, hogy egy felől az olyan már
egyszer bévett idegen szókat, mellyek helyett helyes alkotású s meghatáro-
zott értelmű magyar szók nintsenek, tovább is megtartsuk; más felől pedig,
midőn olyan dolgokat kell kifejeznünk. mellyekről kételkedünk, ha
általunk készítendő új szókkal szerentsésen kitudnók é tenni: olyankor is a
külföldi szókkal minden tartózkodás nélkül éljünk. Ellenben az olyan még
magyarúl meg nem nevezett gondolatokat, mellyeket jobban magunk találunk

* Antiquitates literariae hungaricae. Pestini, 1803. pag. 90.

fel, és így mintegy a magunkéból veszszük, vagy *a mellyeket más eredeti nyelvű pallérozott nemzetek is a maguk nyelvén ujjonnan formált szókkal nyomtak ki, talán legtanácsosabb volna nekünk is a magunk módunk szerint új szókkal kifejezni**.“

A Marczibányi-Intézet részéről 1816-ban kihirdetett pályázaton „a magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás módok által“ a jutalmat, Versegly ellenében, Gf. Teleki József nyerte el az ő rendszeres és kimerítő értekezésével, melyet (mint Toldy is mondja) philosophiai lélek és tiszta objectiv felfogás hat át. E nagyterjedelmű értekezésből szedtem ki a következő nyilatkozatot:

„Az oktató előadásban — így szól Teleki — a képzetek helyessége, tiszta, minden kétség nélkül való kijelentése mindenek felett megkívántatván, *a meghatározott értelmű idegen szavakat igen gyakran kénytelenek leszünk a külföldben jó, de határozatlanabb jelentésű eredeti szó elmellőzésével használni*“. . . . „Az eddig mondottakból könnyen által láthatjuk, hogy *a tudományos mesterszavakról*, mellyek a költsönözésre nézve igen nevezetesekek, mit kelljen tartanunk“. . . . „A hol ellembe oly magyar szót nem alkothatunk, melly *az előttünk lévő tudományos képzetet tulajdon egész kiterjedésében ki tudná fejezni, ottan valóban kár volna az idegen hangzattól olly nagyon irtódnunk, hogy a tudományokban olly szükséges határozottságot a nyelv tisztaságának feláldozzuk*“. „Az elérhető tisztaságnak képzetét tehát, mellyre törekednünk kell, abban helyeztetjük: hogy *a nyelvben csak ollyan idegen szavak találtsanak és csak az ollyak vétessenek fel*, mellyek annak tulajdon analógiájával megegyeznek, és szükségesek, vagy a mellyeknek idegenségét, felvételök előtt, valamely változtatás által lefaragtuk, hogy azokra a hazafiúítás szent bélyegét üthessük“. . . . „*A mennyire lehet vegyük által az idegen nyelvekből a szógyököket, de ha azt nem lehetnök is és kénytelenek lennünk valamelly származékot költsönözni, tekintsük azt mint törzsököt és annak továbbbi származékjáért ne folyamodjunk az idegen uvelvekhez, hanem alkossuk azokat tulajdon természete szerint*“, p. o. ha már kénytelenek vagyunk ezen latán szóval *regula* élni, származtassuk abból nyelvünk természete szerint ezeket: regulás, regulásság regulásan, reguláz, regulázás s. a. t. és ne mondjuk regularis, regularitas, regulariter, regulirozni, regulatio s. a. t. Az idegen gyökök kikeresésében mindazáltal, midőn azokat nyelvünkbe által akarjuk tenni, elég vigyázók nem lehetünk. Azoknak elfogadásában szükséges képen megkívántatik, hogy azok helyesen kerestessenek ki, és oly könnyen érthetők legyenek, hogy azokra a hazafiak mindjárt reá esmérjenek, külföldben azok az ujjonnan koholt gyökök közé számíttathatnak“. **

De mindannyiok között legvilágosabban és leghatározottabban nyilatkozik. mintha csak előre megérezte volna a jövődőt, a sokat veszekedő, sokat hatalmaskodó, s azért sokat is üldözött és gyalázott Versegly 1826-ban. Szavait, a mellyeket a műnyelv kérdésében mondott, szívesörömet aláírja minden mai magyar természettudós. Mintha csak lelkünk mélyéből beszélne, a mikor így szól:

* A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltehetése módjairól, eszközeiről. — Megjutalmaztatott felelet. Pesten 1806. pag. 91, 94.

** Id. h. pag. 307, 309, 299, 300, 202.

„Mikor valamely új, vagy legalább eddig mind Magyar mind magyarosított név nélkül szükölködő tárgynak helyesen formáltt, határozott értelmű, és világos nemzeti nevet nem találunk, a mi kivált a naponkint gyarapodó tudományokban és szép mesterségekben felette sokszor megtörténhet: tartsuk meg annak nevét az olyan idegen nyelvből, mely a tudós Magyar Olvasók előtt ösmeretes és nemzetesítsük meg, ha szükséges, úgy, hogy a Magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabb legyen, a nélkül mindazáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk. . . . Az idegen nyelvekből kölcsönözött régi és szokott szavak helyett soha sem állíthatunk mink elő oly nemzetieket, mellyek a tárgyakot tökéletesen hasonló értelmességgel kifejezzék: mivel magok a tárgyak is idegenek, mellyeket Nemzetünk nem maga szült, hanem másoktól kölcsönözött. De ha állíthatnánk is elő ilyeneket, haszontalanok volnának bizonyára, és a Tudománybéli tárgyaknak foganatos terjesztését akadályoztatnák inkább, hogysen megsiettetnék; mert arra, hogy olyan értelmességhez jussanak, a minővel a kölcsönözött régiek díszeskednek, több száz esztendő kívántatik; a szokás pedig még az ösmeretes idegen nyelvből csak imént kölcsönözött és megnezetesített szót is könnyebben járásba hozhatja, mint a helyette imént alkotott nemzetit, bármely helyes legyen is; mivel amaz már az idegen nyelvből is ösmeretes ama tudós olvasók előtt, kiknek magyarul írunk, s kikenn kívül másoknak a Tudományokról nem is írhatunk. . . . Bizonyos továbbá, hogy a Tudományokban még a helyesen formáltt nemzeti szavak sem teszik a Tudatlan előtt a tudományos tárgyat vagy oktatást értelmesebbnek, mint az idegenek; a tanúlt Olvasónak pedig alkalmatlan unalmat okoznak. Akár a *Tisztító tűznek*, akár a Purgatóriumnak nevével éllyünk a lelki tanításban, mind a kettőt meg kell előbb tanítványinknak magyaráznunk, kik azután a gyakorlás által az egyiket szinte oly könnyen megtanúlják, mint a másikat. Hisz azt csak nem gondolhattuk okosan, hogy a Magyar keresztény a Purgatóriumot egyébkép el nem kerülheti, hanem ha Magyarúl Tisztító tűznek nevezni tudja.“*

A föntebbi, talán kissé hosszúdadra is nyúlt idézetekből bőségesen kiviláglik, hogy századunk első negyedében minden tekintélyesebb írónk és nyelvtudósunk, a ki a tudományos műnyelv kérdéséről tüzetesebben nyilatkozott, mindannya ritka egyértelműséggel azt tanácsolta, hogy

„a mikor valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar nevet nem találunk, tartsuk meg annak nevét az idegen nyelvekből és nemzetesítsük meg ha szükséges, úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabb legyen. a nélkül mindazáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk.“

De, fájdalom, az 1820-tól 1830-ig terjedő tíz évben egyetlen egy természettudósunk sem írt, egyetlen egy valamire való természettudományi munka sem jelent meg magyar nyelven, elannyira,

* Lexicon Terminorum Technicorum azaz: Tudományos mesterszókönyv, Budán 1826. pag. VIII. A magyar mesterszavaknak készítését igazgató regulák között.

hogy a midőn a M. Tűdős Társaság megalakult, a természettudományi osztályt csupa orvosokkal töltötték be.

Nem volt író, a ki a bölcs tanácsot követhette, és nem volt könyv, a mely a foganatosítást a közönségnek bemutathatta volna.

A szó elhangzott a pusztában!

II.

A jelen század 20-as éveiben a budapesti egyetem chemiai tanszékén egy régi világbeli öreg úr ült. Schuster János volt a neve. Eldőde és mestere a zseniális Winterle volt, a ki az ő pályafutása végén, szertelen spekulációitól elragadtatva, egy olyan vakútra tévedt a chemia elméletében, melyből élte fogytáig sem tudott többé kigázolni. A szorgalmas tanítvány és később buzgó munkatárs, a mi Schusterünk is benrekedt a Winterleféle zugban. Java idejét a mester hóbortos spekulációival töltvén el, napról-napra jobban lemaradt az akkor tájt hirtelen fejlődő chemia magaslatáról.

Különben tevékeny, munkához szokott ember lévén, öreg napjaira kigondolt magának egy ártatlan mulatságot: csecsebecsüket faragcsált, nem csontból, nem is fából, hanem egy ezeknél sokkal puhább jóságból, t. i. a magyar nyelvből. Új elemekkel, új vegyületekkel nem bírván a chemiát gazdagítani, magyar szóhangokból új neveket faragcsált a már meglevők számára. Olyanforma mulatság, mintha azon törte volna a fejét, hogy Boerhave-nak, Berzelius-nak, Dalton-nak, Lavoisier-nek vajjon mi lett volna a neve, ha Magyarországon születnek. Hogy a Kekulé Küküllei lett volna, az bizonyos.

És, a mi a dologban még a legeredetibb, a mi jó Schusterünk *nem is tudott magyarul*. T. kollegámtól, Nendtvich Károlytól tudom, ki több évig volt segéde, hogy a „nevendék gyógyszeres„-eknek mindig nagy gaudium volt, ha Schuster valamelyikökkel magyarul kezdett beszélni.

Hanem annál erősebb volt a műnyelv philosophiájában, a mint ez a következő egy adatból is bőségesen ki fog világlni:

A *kénese* ugyan régi jó magyar szó, de faragcsálni nem igen lehet rajta; más nevet *kell* neki adni. Schuster a *szerdáról elnevezte a kénese* szeredany-nak. — De hát mi jognál fogva? mi köze a szerdának a kénesehöz? — Pedig a dolog igen egyszerű. A kénese az orvosok deákul *mercurius*-nak hívják, és a szerdá-nak deákul *dies mercurii* a neve; világos tehát, hogy a kénese nem jó szó, hanem igen is a szereda megtoldva az elemek közös bibéjével, az any-nyal, hű fordítása lesz a hydrargirum-nak.

Hanem azt az egyet meg kell a jó Schusternek adni, hogy ő ezt az egész faragcsálást csak privát passióból művelte. Nem akarta ő eleinte a maga kis szobrocskáit: a „zöldlőgyulatsavas súlyag“-ot, a „ketted férjagsavas hamag“-ot, az „alfojtósavas bátrag“-ot, a „kénsavas rózagos húgyagot“ stb. a nyilvánosság piaczára vinni, elég volt neki, ha maga és egy-két meghittebb tanítványa gyönyörködhetett bennök.

De a sors könyvében máskép volt megírva!

1824-ben a pesti egyetem orvosi karához egy fiatal vidéki doktort neveztek ki tanárnak, egy fáradhatatlan szorgalmú, mindenért, a mi magyar, szíve mélyéből lelkesülő, nagy buzgalmú agitatori talentomot, Dr. Bugát Pált.

Én egyike vagyok azoknak, kik a Természettudományi Társulat lelkes megalapítójának és áldozatra kész fentartójának, Bugát Pálnak emléke iránt mindenkor a legmélyebb tisztelettel viseltetnek; de a valódi érdem tisztelete nem gátolhat meg abban, hogy most, midőn természettudományi műnyelvünkről írok, nyilvánosan is el ne ítéljem azt az irodalmi nagy botlást, mely, már hiába, az ő nevéhez fűződik.

Megismerkedvén Schuster faragványaiival, s talán maga is már előbb is foglalkozván ilyesmikkel, — egy borzasztó terv és ennek nyomában egy herostratosi elhatározás szülemlett meg a fiatal tanár agyában. Megtalálta, mint mondja, élete célját: ő a magyar irodalom számára teremt egy *külön* természettudományi nomenklaturát, *függetlent* attól, melylyel az egész világ természettudósai élnek, *kiirt műnyelvünkből minden idegen származású vagy kissé hosszabb, nehezebb kiejtésű szót.*

Rettenetes egy gondolat!

Lelke egész hevével, agitatori talentoma teljes erejével fogott a szörnyű munkához. Gyűjtötte, halomra csinálta és csináltatta a szem nem látott, fül nem hallott szavakat, s mint tanár, mint fordító és mint szerkesztő terjesztette azokat kollegái, tanítványai és olvasói körében. De mesteréről (a ki idő közben, nehogy a hirhedségre jutott faragványokhoz az elsőségi jogot elveszítse, maga is kilépett a síkra), az öreg Schusterről sem feledkezett meg; hármas emléket akart neki állítani. Szegény Schuster; szegény Bugát! Mennyivel szerencsésebb volt nálatok a veletek versengő Kovács Mihály; az ő szavai senkinek sem kellettek; ő már rég el van feledve; senki sem háborgatja nyugodalmát.

Néhány év múlva Bugátnál már 8000 szó, 1843-ban pedig 40.000 azaz negyvenezer szó volt együtt. Ki is adta gyűjteményét még 1843-ban „Természettudományi Szóhalmaz“ cím alatt.

Valami csodálatos egy munka ez a Szóhalmaz! Sok, régóta ismert, becsületes magyar szó mellett néhány szerencsés, talpraesett ötlet; a többi pedig kificzamított, porrá zúzott és aztán imígy-amígy összeragztatott magyar szavak száanalomra méltó nyomorékja.

Bugátnak a szócsinálásban kétféle módszere volt: az 1-ső abban állott, hogy többnyire érthetetlen, koholt gyökerekhez koholt szóképzőket ragasztott. Pl. az *ar* gyökhöz hozzáteszi az *any*, *ag*, *acs* képzőt, és lesz belőle: *arany*, *arag*, *aracs* stb. Az *öv*-höz hozzáfűgeszti az *öncz* képzőt; így lesz *öväncz*. Nos, mi az az *öväncz*? Ki találja ki? Az *öväncz* Bugátnál Saturnus-nak, a gyűrűs (öves) bolygónak a neve!

A 2-ik mód szerint: vesz B. egy vagy két ép magyar szót, levágja vagy a fejöket, vagy a lábukat, vagy mindakettőt s aztán sokszor egymáshoz ragasztja a torso-kat. Ilyenek:

Bar = állat. (A *barom*-ból levágja az *om*-ot. Innen lett aztán *robar* (rovátékolt bar) = insectum. Qui ergo *rovar* scribunt, panaszolja B., illi etymologiam vocis destruunt.)

Betvegy = betegségi vegyület. (Az elsőből meghagyja a *bet*-et, a másodikkól pedig a *vegy*-et).

Bilcsirta = motacilla. (Billegetőből és pacsirtából gyúrva).

Biztan = matematika. (A „bizonyos tan“-ból kifúrja az *onyos*-t.)

Büng = zenith. (Mert a fejünk fölött *csüng-büng*, már t. i. a zenith).

Csőge = csöves csiga. (A *ves-csi* középső rész kivetésével lenne: csöga, et a ob radicis mollitiem in e mutato, csöge). •

Czikab = apály-dagály. (Quae vox coaluit e radice vocis *czik*-ázni et ex decapitata voce *hab*.)

Fag = kristály. (Itt a *fagy* szóból csak az *y*-t kellett lenyesni).

Fülbeg = füles bagoly. (Az *es* és *oly* lecsippentésével marad fülbag, et a ob radicis mollitiem . . . etc.)

Gyümvir = gyümölcs-virág; ép így *virbur* = virágburok.

Mindógy = panacea. (Contractum e radice vocis *minden* et decapitata voce *gyógy*, quasi diceretis mindent gyógyító szer.)

Rán = mágnestű. (Mert az *irányt* mutatja. Itt csak egy-egy betűt hántott le az elejéről és a hátuljáról.)

Rövröp = falco harpyo (Mert *rövid* a *röpülő*je.)

stb. stb.

Ha valaki most lépne fel ilyen keserves szófaragásokkal, mekkora hahota támadna a Kárpátoktól az Ádriáig. De abban az időben, a mikor egy olyan tudományos ember, mint Horvát István, a Teremtés Könyvében csupa magyar szókat fedezett föl, a mikor egy más valaki Egyiptom, Mózes, József nevét egész komolyan *ég-ép-hon*, *vizes*, *jó-szép* magyar szóktól származtatta s mikor mind ezek büntetlenül történhettek meg, abban az időben Bugát nyelvészkedése sem kelthetett közmegebotránkozást. Egyes józan gondolkodású, a szertelen nyelvújítás mániájától el nem vakított férfiak

higgadt felszólalása (mint pl. az elfogulatlanul ítélő Lovász Imréné*, ki már 1835-ben megjövendölte, hogy ha Bugát új szavai lábra találnának kapni, nyelvünket minden eredeti szépségéből és saját-ságaiból kivetkeztetnék) nem támogattatván tekintélyesebb írók részéről, hatás nélkül hangzott el.

Én meg vagyok győződve, hogy ha Bugát Pálnak a 30-as vagy 40-es években az Akadémiában koppintanak a körmére, mint a hogy utóbb a Szócsintanáért tették, ő azonnal elhallgat és a külön magyar nomenklatura meg se születik. De csodálkozhatunk-e, hogy mind messzebb-messzebb engedte magát ragadtatni a csúszamlós pályán, mikor olyan tekintélyes akademikusok, minő pl. Schedel volt, szóval és tettel még biztatták is a továbbhaladásra. Sőt mi több, gimnazistáink még most is azt tanulják Toldy Ferencz irodalomtörténetéből, hogy „*helyesen szólania Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet.*“**

De ne feszegessük tovább a már megtörtént dolgokat, ne rekrimináljunk, vessünk fátyolt a multakra!

III.

Quid nunc?

Természettudományi műnyelvünk megalkotására megkísértettünk már, miként a fentebbi vázlatból látjuk, *minden lehetetlen módot*, tanultunk is a magunk kárán eleget. Most már akarva, nem akarva is rá kell térnünk arra az ösvényre, a mely elejétől fogva az egyetlen lehetséges, az egyetlen célhoz vezető útnak mutatkozott. Ezt az utat Teleki és Verseggy már ezelőtt 50—60 esztendővel oly világos formulával jelölték ki, hogy azon valóban lehetetlen eltévedni. (L. a 337. lapon).

Lássuk már most, miként kell ezen formulát nyelvünk mai állapotában gyakorlatilag alkalmaznunk. A könnyebb áttekintés kedvéért foglaljuk a különböző eseteket külön pontok alá.

1. *A mely természettudományi fogalomnak vagy tárgynak nincs internacionális elnevezése, jelöljük azt mi is a magunk nyelvéből való műszóval. — Ha arra eddigi irodalmunkban többféle helyes alkotású szót használtak volna, szemeljük ki közülök és válasszunk meg egy akarattal műszóul azt, a melyik a leghatározottabb, legvilágosabb és az illető tudományszakban leghasználatosabb. — Ha ellenben ugyanarra sem általánosan ismert szavunk, sem alkalmas tájszavunk még nem*

* Értekezés a magyar nyelvújításról, készítette és kiadta Lovász Imre, orvos-doctor. Pesten 1835. pag. 16.

** II. kötet, pag 71.

volna, alkossanak a hozzáértők új szót, a magyar nyelv törvényeinek és a magyar észjárásnak megfelelőleg.

2. Ha valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szavunk már van, ne polgárosítsuk meg az idegen szót, még ha internacionális kelendőségű volna is, hanem őrizzük meg és használjuk közakarattal a magunkét. Így pl. az „accomodatio, axis, constans, cylindrus, diagonalis, elasticus, identicus, linea, momentum (e. g. inertiae), musica, parallela, pendulum, proportio, reflexio (e. g. lucis), temperatura, thermometer“ s. a. t. internacionális műszók helyére bátran odaállíthatjuk a magunk nyelvéből való: „alkalmazkodás, tengely, állandó, henger, átszögelő, rugalmas, azonos, vonal, nyomaték, zene, párhuzamos, inga, arány, viszszaverődés, hőmérsék, hőmérő“ s. a. t. szavainkat, minthogy ezek helyes alkotású, határozott értelmű és már minden literátus ember előtt világos jelentésű szavak. — Különben e szabály alkalmazásában nagyon vigyázóknak és óvatosaknak kell lennünk, nehogy valamely szóra könnyű elmével ráfogjuk, hogy határozott és világos értelmű, mikor nem az.

3. Ha valamely rossz szó l alkotott magyar műszót az eddigi folytonos és általános használat már egészen érthető és határozott értelmű szóvá tett, és ha a kiirtás megkísérlése előre láthatólag sok nehézséggel járna s a megállapodást megint sokáig késleltetné, még az ilyen magyar műszót is tartsuk meg szoros kivételként és használjuk ezentúl is. Ilyenek például: alap, anyag, elem, elemzés, elv, emeltyű, felület, gép, gyár, higany, lényeg, mérleg, mérnök, sav, szerv, szilárd, tömeg, tömör, viszony s. a. t. — E kivételek megállapításában nagyon óvatosaknak és tapintatosaknak kell lennünk, hogy valamely rossz szóra könnyedén rá ne fogjuk, hogy az már ki nem irtható, mikor még kiirtható, és viszont, hogy ne rángassunk csupa szelességből olyant is, a mely már egész mélyen gyökeret vert.

4. Ha valamely internacionális műszó helyébe nem tudunk helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szót állítani, fogadjuk el mi is (a 3. alá tartozó csekély számú kivételekkel) az internacionális műszót és nemzetesítsük meg, ha szükséges, úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmatosabb legyen, anélkül mindazáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk.

E pontnál, nyilván való, két esetet kell megkülönböztetnünk, a szerint, a mint a befogadandó műszó családaltalan, avagy családós; jelöljük az elsőt 4_a -val, a másodikat 4_b -vel.

4_a . Mikor a befogadandó internacionális műszó afféle családaltalan név, melyből származékok, legalább ma még, nem sarjadza-

nak ki, az ilyen szót tartsuk meg változatlanul *azon alakjában, a melyben előttünk, magyarok előtt, legismeretesebb*; legfőlebb az orthographiáján magyarosítsunk annyit, a mennyi a helyes kiejtésre okvetetlenül szükséges. Péld. Vénus, « I.yrae, ptoleméusi rendszer*, refraktor, parallaxis, algébra, logarithmus, variáció, elliptikus functio, parallelogram, cosinus, ellipsis, koordináta, physika, barométer, rezonátor, interferentia, geographus, Vezúv, Alpesekek, busszol, chemikus, hydrogén, oxygén, oxid, chlór, báryum, baryt, mangán, bizmút, czin, czing, arzén, sulphát, ferro-cyánkálium, mineralógus, romb-dodekaéder, zafir, kalczedón, gipsz, geológia, bazalt, gnájsz, pliocén, júra-mész, anatómia, protoplasma, orthognáth, physiológus, artéria, véna, spóra, kambium, zsiráf, hiéna, szépia, améba, áloe, azálea, kaktusz.

Az idegen szóknak magyar orthographiájában ma még ne keressen senki következetességet. Ingadozik az még lépten-nyomon s nem igen tehet máskép. Mindaddig nem is lesz benne következetesség, a míg az idegen szókat (ide nem értve persze a neveket) egészen a magunk orthographiájával nem írjuk; s meg is jön ennek az ideje, úgy látszik, már nem sokára. Csak ne erőltessük a dolgot rögtönösen; hadd szokják az olvasó közönség lassanként hozzá. E század elején még sokan írtak nálunk *Christus-t, Chronicá-t*; ma már kinek jutna ilyesmi eszébe. Így volt ez más nemzeteknél is. — D'Alembert az ő dynamikájának 1758-ik évi kiadásában még *mécanique*-ot ír; de már Lagrangenál 1797-ben *mécanique*-ot találunk. — Az ilyesmit legjobb az időre bizni.

4b. Több nehézséggel jár a *csalódos* műszók befogadása. Ezek t. i. nem maguk jönnek, hanem mindjárt egy egész sereg ivadékokat hozzák magukkal. Ilyenek például: *krystall, krystallinisch, krystallisiren, krystallisation; magnet, magnetisch, magnetisiren, magnetismus; polar-, polaritát, polarisiren, polarisation; elektrisch, elektrisiren, elektricität, stb.*

Mit tegyünk az ilyenekkel?

A mai írók legnagyobb része könnyen elbánik ezekkel is. Ha a németben *isch* végzetet látnak, a magyarban egyszerűen *ikus*-sal helyettesítik s meg van a magyar műszó; az *isiren* helyébe lép az *isálni* vagy nem ritkán az *isirozni*. Egy akadémiái értekezés fekszik előttem 1879-ből. Ugyanazon az egy lapon a következő szókat találom benne: *fixirozva, granulierzott, jodirozott, broncirozott, mappierozni, fotografierozás*. És e példát kezdik már a lapok is követni. Ime most olvasom egy különben gondosan szerkesztett szép-irodalmi lapban az *epizódikus* szót. Sőt mi több, az *Antibarbarus*,

* Nem pedig, a görögöt affektálva, *ptolemaioszi* rendszer.

mely, mint tudva van, a Magyar Nyelvörnek a kifolyása, egyenesen ajánlja íróinknak a *magnetikus, magnetizálva, magnetizmus* szókat.

Gondolják meg uraim, mit tesznek!

Őseink is befogadták, igenis, az idegen szót: *de azután magyar képzőkkel fejlesztették tovább*. Ugyan erre tanították kortársaikat a Telekiek és Verseghegyek.

Egyes idegen szóktól, valamint a bevándorlott legény-embe-
rektől, nincs mit félnünk; azok elmagyarosodnak okvetetlenül. Nem így a gyarmatok. Ezek idegenek maradnak századokig, és a mi a legrosszabb, idegen módra képezett igéket kevernek nyelvünkbe.

Kérve kérem természettudományi íróinkat, a jó útról, a melyen apáink annyi évszázadon át annyi szerencsével fejlesztették, bővítették nyelvünket, ne térjenek le. Kövessék Teleki-Verseghegy főntebbi szabályát; ennél jobbat, nyelvünk fejlődés-történetének megfelelőbbet csakugyan nem gondolhatnak ki. Nem ismételhetem elégszer:

„Nemzetiesítsük meg, ha szükséges, az internacionális műszókat úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabbak legyenek, anélkül mindazáltal, hogy azokat nevetségesen megkorcsosítsuk.“

És e szabály követése az ép nyelvérzékű szakembernek nem is kerül valami nagy szellemi fáradságába; csak egy kis tapintatot és gondosságot kíván tőle. Ime, például, az a tiszteletreméltó akadémikus, a ki a fixirozva, granulierozott, jodirozott, broncirozott, mappierozott, fotografierozott szókat leírta, bizony ép annyi fáradsággal leírhatta volna a rögzített (vagy, ha éppen tetszik, *fixált*), *granulált, jódózott, bronzozott, mappázott, photographizott* szókat is. — Miért íránk epizódikus-t, mikor az *epizódos* vagy *epizódyszerű* ép olyan világos, ép olyan érthető és sokkal magyarosabb. Talán szebb lenne, ha arteriosus, venosus vért írnék, mint ha *artériai, vénai* vagy *artériás, vénás* vért írok. — Vajjon ki járt igaz úton, a jó Zay Sámuel-e, ki már a múlt században *kristályos-t, kristályosodik*-ot *kristályosodás-t* írt, vagy az a mai mineralógus, a ki a *krystallinikus structura* és a *krystallisationális processus* felé bandzsalít. — És kinek van igaza, Tarczy Lajosnak-e, ki, az előzőit követve, még 1838-ban is *mágnest-, mágnesi-t* vagy *mágneses-t, mágnesezni-t* és *mágnesség-et* írt, vagy az Antibarbarusnak, a ki a *magnetikus-t, magnetizálni-t, magnetizmus-t* ajánlja. — A physikus csak úgy megért, akár *polárosság*-ot, *polározás-t* és *polározódás-t* mondok magyarosan, akár pedig deákosan polaritást, polarizálást és polari-atiót.

Hogy azzal végezzem, a mivel kezdtem, hadd rekeszsze be e

példák sorát az *electricus* és családja. Ez is internationális műszó, még pedig a javából. A *világ minden irodalmos nyelvén* a latin *electrumból*, a latin pedig a görög elektron-ból vette e tulajdonság elnevezését.*

Mindamellet, ha világos, határozott értelmű, helyesen alkotott szavunk volna reá, azt mondanám, ne ejtsük el a magunkét az idegen kedvéért. Ilyen azonban nincs; mert a *villámos*, mint már említettem, mást jelent, nem *electricus*-t: a *villanyos*, *villamos* pedig, koholt gyökérből koholt képzővel alkotva, magukban abszolút semmit sem jelentenek. Ilyen nyomorék-szavakért képezzen egymaga a magyar természettudományi irodalom kivételt az európai irodalmak sorában? ** Vajjon nem fogadhatnók-e el az öreg Fábrián Józsefnek (Gábor atyjának) javaslatát, a ki a *templum* = *templom* mintájára az *electrumot* *elektromnak* írta és ebből képezte tovább az *elektromos*, *elektromosság*, *elektromozni* szavakat. (V. ö. a 330. lapon levő idézettel).

Ennek megítélését, valamint a jelen cikkemben foglalt javaslatok megvitatását ajánlom a Tanár-egylet szakbizottságának becses figyelmébe.

SZILY KÁLMÁN.

* Francziául *électrique*; olaszul *elettrico*; spanyolul és portugallul *electrico*; németül *elektrisch*; angolul *electric*; hollandiul *electric*; svédül és dánul *elektrisk*; oroszul *elektricseszki* és a főnév: *elektricseszto*; lengyelül a főneve: *elektrycznosć*; csehül: *elektrickí*.

** Én itt egyes-egyedül a *természettudományi* irodalomról szólok; eszem ágában sincs, hogy az újdonságíró barbár kezekkel meg akarjam fosztani „X. úrhölgy felvillanyozó zongora-játékától”, vagy a novella-író a „Béla delejes tekintetétől”. Am éljenek velők, ha nem bírnak nélkülök ellenni.

XXII. HAT ELŐADÁSI KISÉRLET.*

1. *A hidrogén melegvezető képessége.*
A hidrogénnek ezen fontos sajátsága, mely a kémiai tulajdonságain kívül szintén a fémi természet mellett tanúsodik, a legegyszerűbben a következő módon bizonyítható be. Két darab 1.5—2 mm. vastagságú rézdrótot két kis darab üvegcsövön átdugván, e csövekbe híg gipsz-pépet öntünk be és kis faékecskék közbeillesztése által gondoskodunk arról, hogy a két drót a gipsz megmerevedéseig sehol se érintse egymást. Az alsó üvegcsőre a egy jól illő

* Bemutatva a Term. Tud. Társ. 1878. májusi szakülésén.

parafadugaszt tolunk, mely arra szolgál, hogy egy állványba csiptetve az elszigetelt drótpárt függőleges helyzetben felállíthassuk. A két drót felső végét, mint az 1-ső ábra mutatja, villaalakulag széthajtjuk, és a kettőt egy igen vékony platina-drót rácsavarása által összekötetésbe hozzuk. A drótpár alsó végeit a dugasz alatt épszögüleg kifelé hajtva, szorító csavarok segítségével 2—3 galván-elemből álló telep sarkai-val kötjük össze, miáltal a vékony platina-drót a levegőn élénk izzásba jön. Ha most egy nyílásával lefelé fordított, hosszú üveghengert borítunk rá, mely